

■ İlkin ELSEVƏR

Bu günə qədər Azərbaycan folkloru və mifologiyası haqqında çoxlu kitablar, elmi məqalələr yazılmış, geniş oxucu kütləsinə təqdim olunmuşdur. Yazılan hər bir kitabda və tədqiqat işində müəyyən bir problemi həll etmək məsələsinin əsas məqsədi olmuşdur. Mifologiya və folklor sahəsində adlarını qürur hissi ilə çəkə biləcək bir sıra alimlərimiz vardır. Bu sahədə əvəzolunmaz xidmətləri olan alimlərimiz sırasına mərhum M.H.Təhmasib, Mirəli Seyidov, Bəhlül Abdulla, hazırda elmimizin keşiyində dayanan Muxtar Kazımoğlu, Seyfəddin Rzasoy, Füzuli Bayat, Ramazan Qafarlı, Kamran Əliyev və İslam Sadıq kimi alimləri nümunə göstərə bilərik. Adlarını çəkdiyimiz hər bir alimin folklor sahəsində mühüm xidmətləri vardır.

Müasir Azərbaycan folklorşünaslığında yeni nəzəri-metodoloji yanaşma təcrübəsi

(“Folklorun funksional strukturu: multidisiplinar kontekst” kitabı haqqında)

Bu gün müasir Azərbaycan folklorşünaslığında yeni bir yolun, yeni bir metodun milli folklorşünaslıq düşüncəmizə gətirilməsində xüsusi xidmətləri olan üç folklorşünasımızın adını xüsusi olaraq qeyd etmək istədim: filologiya üzrə fəlsəfə doktorları Sərxan Xavəri, Səfa Qarayev və Hikmət Quliyev. Biz cəsarətlə deyə bilərik ki, bu alimlər elmimizin bu gününü və gələcəyi üçün bir sıra ilkərə imza atan şəxslərdir. Adlarını qeyd etdiyimiz bu üç müəllifin birgə yazdıqları “Folklorun funksional strukturu: multidisiplinar kontekst” adlı kitab müasir Azərbaycan folklorşünaslığında ən aktual məsələləri əhatə edən bir tədqiqat işidir. Kitabda hər üç müəllif Azərbaycan folklorunu dünya elmi, xüsusən də antropoloji görüşləri kontekstində təhlilə cəlb etmiş və bu təhlil nəticəsində olduqca dəyərli elmi nəticələr meydana çıxmışdır.

Kitabın Sərxan Xavəri tərəfindən qələmə alınmış “Folklorun funksional strukturunun multidisiplinar analizi” adlı birinci hissəsində müəllif folkloru yalnız sözlü bədii mətnlər olaraq deyil, sosial-mədəni sistem olaraq nəzərdən keçirmişdir. Sərxan Xavəri folklorun funksional strukturu haqqında yazır: “Tədqiqatda folklorun mədəni sistem kimi daxili müəyyənlik keyfiyyətinin aşkarlanması üçün o, “folk”da ifadə olunan sosial və “lore” də ifadə olunan kultural strukturların vəhdətindən yaranan bütöv mədəni funksional sistem olaraq nəzərdən keçirilmişdir”. Burada diqqət çəkən məqamlardan biri “folk” və “lore” anlayışlarının tədqiqatın foks nöqtəsinə gətirilməsidir. Məlumdur ki, bu günə qədər folklorşünaslıq elmində “folklor” sözünün anlamı ilə bağlı bir çox alimlərimiz fərqli fikirlər bildirmişdilər. Professor Seyfəddin Rzasoy “Mifologiya və folklor: nəzəri-metodoloji kontekst” adlı kitabında “folklor nədir?” sualında ifadə olunan elmi-nəzəri problemi Azərbaycan və dünya elmi kontekstində təhlil etmişdir. Həmçinin S.Xavəri də “folklor” sözü haqqında həm-müəllif olduğu kitabda özünəməxsus şəkildə yanaşma təqdim etmişdir. O, yazır: “Folklorun yaradıcısı subyekti-

ni təşkil edən “folk” insanın təbiət-dən cəmiyyətə keçidi anında bugü-nəqədərki ən müxtəlif cəmiyyət və keyfiyyət kombinasiyalarında təzahür edən funksional sosiallaşma modelləri, “lore” isə kollektiv insan fəaliyyəti nəticəsində yaranan ümumbə-şəri mədəni metasistemin diaxron və sinxron səviyyələri üzrə bütün ar-təfaktlar sistemi kimi modeləşdiril-mişdir”. Burada əsas məqam ondan ibarətdir ki, S.Xavəri insanların tə-biətdən cəmiyyətə keçidindən tut-muş bu günə qədər folklorun insan həyatındakı rolunu elmi baxımdan modeləşdirmişdir. Sərxan Xavərinin toxunduğu məsələlərdən biri də “Fol-klorun funksional mədəni sistem ki-mi” başlıqlı yazıda folklorun bir mə-dəniyyət hadisəsi olduğunu sistemli şəkildə təhlil etməsidir. Diaxron və sinxron aspektlərdən folkloru yanaş-saq görürük ki, folklor hər zaman mə-dəniyyət hadisəsi, xüsusən də bir mədəni sistem olaraq özünü bwrüzə verir. Ümumiyyətlə, onu qeyd edə bilərik ki, folklor sahəsini tədqiq et-məklə, həmçinin biz tarixi faktları da öyrəne bilərik. İnsanların mədəniyyə-tini, adət-ənənəsini öyrənməklə onun hansı mənəvi keyfiyyətlərə malik olmasını anlamaq olur. Buna görə də biz folkloru kulturoloji aspek-tədən də öyrənməliyik. Daha dəqiq

ki dövrdə hər hansı bir informasiya bir məkandan çoxlu məkana trans-formasiya oluna bilər. Məhz H.Quliyev də internet folklorunun araşdırılma-sında kommunikasiya məsələsinə xüsusi diqqət ayırır. Tədqiqatçı yazır: “İnternet də çoxsaylı fərdlərin, qrup və cəmiyyətlərin şəbəkəsindən təşkil olunmuş yeni folklor mühitini və ya məkanını meydana çıxartmışdır ki, bu da kommunikasiyanın imkanlarına, texnoloji çərçivənin sifikasına müva-fiq yeni nəsill folklor nümunələrinin ortaya çıxmasına şərait yaratmışdır”. Müəllif burada olduqca mürəkkəb mə-sələyə toxunmuşdur. Folklor nümunə-ləri bir zamanlar yalnız kənd mühitində meydana çıxırdı. Məsələn, sayaq sözlər, holavarlar, əmək nəğmələri və s. bunlar kənd həyatı ilə bağlıdır. Kəndlərdə yaranan folklorla yanaşı, həm-çinin şəhərlərdə də folklor nümunə-ləri meydana çıxmaqdadır. İnsan hara-da yaşamasından asılı olmayaraq, mütləq şəkildə orada, təxəyyülünün məhsulunu yaradır və yaradacaqdır. Məsələn, İnternetdə, sosial şəbəkə-lərin birində müəyyən bir şəxs yumoris-tik bir şərh və yaxud status yazır. Bu status digər iştirakçılar və yaxud isti-fadəçilər tərəfindən xoş qarşılanırsa, o artıq müəyyən bir zamana qədər in-sanların nitqində öz əksini tapır.

H.Quliyev İnternet folkloru ilə bağ-

desək, hər iki sahəni paralel şəkildə araşdırsaq köklü bir tədqiqat işi orta-lığa qoymaq olur. S.Xavəri kulturolo-giya ilə folklor əlaqələri barəsində yazır: “Kulturologiyanın ictimai-huma-nitar elm sahələri iyerisində antropo-logiyadan sonra ən universal qanu-nauyğunluqlarla işləyən fənn sahəsi hesab etmək olar. Mədəniyyəti struktur bütöv kimi tədqiq edən, onun inkişaf qanunauyğunluqlarını izahını verməyə çalışan kulturologi-ya, obrazlı ifadə etsək, bütövlükdə cəmiyyəti mədəniyyət hadisəsi kimi görür”. Və yaxud digər bir sitatı əla-və edərək fikrimizi bir azda aydın-laşdıraq. O, yazır: “Ona görə də bir sosial-mədəni təsisat olaraq folklor-un ümumi qanunauyğunluqlarının, xüsusən onun sosial, informativ, kommunikativ aspektlərinin öyrənil-məsində kulturoloji araşdırmaları heç bir başqa elmi yanaşma əvəz edə bilmir”. Gətirdiyimiz sitatlardan bizə bir daha məlum olur ki, S.Xavəri tədqiqat işində folklorun funksional sosial-mədəni sistem kimi strukturunu, multidisiplinar aspektən əhatəli və fundamental şəkildə işləmişdir.

“Folklorun Funksional Strukturu: multidisiplinar kontekst” kitabının müəlliflərindən biri də filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, gənc alim Hikmət Quliyevdir. Kitabın bu hissəsində müəllif “İnternet folkloru”nun müxtəlif aspekt-lərini tədqiqata cəlb etmişdir. Azər-baycan folklorşünaslığında ilk dəfə olaraq H.Quliyev doktorluq disserta-siyası səviyyəsində İnternet folkloru-nu araşdırır. İnternet folkloru anlayışı ilk baxışda qəribə səslənsə də, am-ma bu çox mürəkkəb bir prosesi özündə ifadə edir. Bildiyimiz kimi, İnternetin meydana çıxması kommuni-kasiya ilə bağlı bütün fəaliyyət sahə-lərində ciddi dəyişikliklər yaratdı. Bi-zə məlumdur ki, hər hansı bir yenilik ilkin təməlini sadə başlanğıcdan gö-türür. İnternet bugünkü vəziyyətinə çatmaq üçün uzun bir yol qət etmiş-dir. Zaman dəyişdikcə həm forma, həm də məzmun dəyişir. İnternetin inkişafı hər bir sahədə olduğu kimi, həmçinin folklor sahəsində də özünü göstərdi. Əvvəllər insanlar hər hansı bilginə müəyyən məhdud qruplar ara-sında bölüşə bildirdilər. Halbuki, hazır

lı tədqiqatlarını eyni zamanda konkret faktlar üzərində aparır. “Azərbaycan-dillil virtual məkanda folklor prosesləri və “Albert Eynşteyn” obrazı” adlı bölmədə belə nümunələrə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Məsələn, “İndiden dava etməyə başlayın ki, 14 fevrala çatdı-rasınız”, “Martın yeddisi rayona gedir-əm. Rəhmətə gedənim var” və s. Bu nümunələr daha çox cəmiyyətdə gən-clər tərəfindən yaradılıb və digər şəx-slərə ötürülür. Biz onu da qeyd etmə-liyik ki, bu nümunələrin hər birinin psixoloji təfəkkürlə bağlı izahları da vardır. Bu kimi məsələlər H.Quliyev-in tədqiqatında geniş şəkildə öz əks-ini tapmışdır. H.Quliyev müasir Azərbaycan folklorunu dünya xalqları-nın folkloru ilə paralel şəkildə, oxşar və fərqli kontekstdə araşdırır.

“Folklorun Funksional Strukturu: Multidisiplinar Kontekst” kitabında müəlliflərdən biri də filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, gənc alim Səfa Qarayevdir. Kitabda S.Qarayev “Koroğlu” dastanının müxtəlif versiya və va-riantlarını psixanalitik metod əsa-sında tədqiqata cəlb etmişdir. S.Qa-rayev Edip kompleksi baxımından “Koroğlu”nun təkə Azərbaycan yox Uygur, Qazax və s. variantlarını da tədqiqata cəlb edir. Müəllif “Koroğlu” dastanında iki məslə irəli sürür və onun əsasında dastanı təhlil etməyə çalışır. Bunlardan birincisi “ana xə-tti”, ikincisi isə “ata xətti”dir. Ata xətti “Koroğlu” dastanının Azərbaycan versiyasında mövcuddur. Dastandan bizə məlumdur ki, qəhrəmana Koroğ-lu adının verilməsi ona atası Alı kişi-nin gözlərinin çıxarılması ilə bağlıdır. Ancaq “Koroğlu” dastanının Uygur variantında Koroğlu yox, Goroğlu adı keçir. Səfa Qarayev yazır: “Bütün bunlarla yanaşı qəhrəman adlandı-rılmasında simvolik ekvivalent kimi çıxış edən Koroğlu və Goroğlu ara-sında ciddi bir mənə fərqi var: Koroğ-lu adında qəhrəmanın ata xətti əsa-sında adlandırılması əsas götürüldü-yü halda, Goroğlu adında qəhrəma-nın ana xətti əsasında adlandırılma-sı əsas götürülmüşdür”. Təbii ki, bu formulu başa düşmək üçün mütləqdir ki, dastanda Edip kompleksini aşkar etmək lazımdır.

“Koroğlu” dastanının Azərbaycan versiyasında bizə məlumdur ki, Alı kişinin gözləri xan tərəfindən çıxarılır. Alı kişinin gözlərinin açılması üçün toqquşan ulduzlardan yararlanı köpüklü su lazım idi. Koroğlu (Rövşən) atasının göstərişi ilə magik suyun arxası ilə gedir və deyilən yerə gəlib çıxır. Ulduzlar toqquşur və bu-laq qaynayır. Koroğlu suyu atasına gətirmək əvəzinə özü içir. Məhz bu-rada Edip kompleksi üzə çıxır. Ko-roğlunun atası Alı kişiye su gətirmə-si nəticəsində Alı kişi birdəfəlik kor qalır. S.Qarayev bu barədə (övladsızlıq barəsində) yazır: “Oğulun atası işıqlı dünyadan məhrum etməsinin əsasında edipal konfliktin mahiyyətinə uyğun olaraq həm də onun fəaliyyətə (görmə - İ.E) gücündən məhrum etmə semantikasi da durur. Oğulun ata tərəfindən cəzalandırıl-ma aktı uyğun parametrlər əsasında həyata keçir. Yeni oğul ataya magik sudan gətirmədiyinə görə onun kor qalmasına səbəb olmuşdur ki, bu da onun öz oğluna bu qarğıışı söyləmə-sinə səbəb olmuşdur: “Evin yıxılırsın, necə ki, məni öz üzünə həsrət qoy-dun, səni görüm övlad üzünə həsrət qalasan. O köpüklü su mənim gözlə-rimin dermaniydı. Sən çox igid, basılmaz adam olacaqsan, amma məni dünya işığına həsrət qoydun”. Bu barədə Koroğlunun övladsız qalması haqqında dastanının Azərbaycan versiyasında bir məlumat yoxdur. Səfa Qarayev Koroğlunun övladsızlı-ğının psixanalitik mahiyyətinə ay-dınlıq gətirməyə çalışmışdır. Bunun üçün o “korluq” semantikasını tək-cə “Koroğlu” dastanında yox, həmçinin “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında və nağıllarda aşkar etmişdir. Bildiyimiz kimi, “KDQ” dastanında Beyrək toy günü əsir götürülür və 16 il dustaq qalır. Oğlunun dustaq olması atası Baybörə bəyin gözlərinin kor olma-sına səbəb olur. Burada incə bir mə-qam var. “Koroğlu” dastanında Alı ki-şinin gözlərinin əbədi kor qalması-nı da Rövşenin, Baybörə bəyində göz-lərinin kor olmasında oğlu Beyrəkin rolu var. Lakin burada fərqli məqam ondan ibarətdir ki, Dədə Qorqud das-tanında Beyrək atasının gözlərini bərpa edir. Tədqiqatçı Səfa Qarayev bu barədə yazır: “Eposda təqdim olu-nan informasiyanın realist tərəfinə görə Baybörənin gözü oğlu əsir get-dikdən sonra ağlamaqdan tutulmuşdur. Onda belə bir sual doğur: nəyə görə ağlamaqdan tutulan atasının göz-ləri oğlunun qanını gözə sürtülməsindən sonra açılır? Problemin birinci tərəfi (ağlamaqdan gözlərin kor ol-ması) realist üslubda təqdim edildiyi halda, ikinci tərəfi (qan sürtükdən sonra gözlərin açılması) bir qədər sakral münasibətlər kontekstində aktuallaşır”. Biz yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, S.Qarayev yaradıcılığını psixanalitik istiqamətindən tədqiqat-ını aparır. Məhz burada tədqiqatçı məsələyə psixanalitik tərəfindən yanaşır. Bildiyimiz kimi, Baybörənin gözlərinin tutulmasının səbəbkarı oğ-lu Beyrəkdir və həmçinin gözlərinin açılmasında Beyrəklə bağlıdır. S.Qa-rayev yazır: “Məndən aydın olur ki, Baybörənin korluğu və onun aradan qaldırılmasının səbəbkarı oğlu Bey-rəkdir. Lakin mətn təqdimatında Bay-börənin dünya işığına həsrət qalması oğulla yaşadığı konflikt kontekstində deyil, övladının əsir düşməsi və ata-nın da gözünün bu dərde görə ağla-maqdan kor olması ilə izah olunur”. Bu kimi, yeniliklər S.Qarayevin yaradıcılığında olduqca çoxluq təşkil edir. Nəticə olaraq onu qeyd edə bilərik ki, S.Qarayevin “Koroğlu” dastanını dar bir çərçivədə deyil, dünya folklorşünaslığı geniş yayılmış metodlardan biri olan psixanalitik metod əsasında tədqiqata cəlb etməsi ciddi maraq doğurur.

Biz nəticə olaraq onu qeyd edə bilərik ki, Sərxan Xavərinin, istər Səfa Qarayevin, istərsə də Hikmət Quliyevin aparmış olduğu tədqiqat işi müasir Azərbaycan folklorşünaslıq elmi üçün son dərəcə vacib və də-yərli bir işdir. Hər bir müəllifə yaradıcılıqda uğurlar və can sağlığı arzu edirik.